

Теорія та історія держави і права

УДК 342.7(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20627221>

Історичний розвиток прав людини в українському праві

Ремез Аліна Олександрівна

здобувач вищої освіти

факультету економіки, менеджменту та права

Вінницького торговельно-економічного інституту

Державного торговельно-економічного університету

<https://orcid.org/0009-0002-1460-7252>

Бахновська Ірина Петрівна

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права

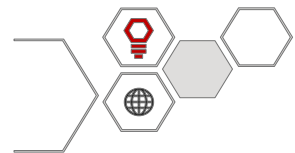
Вінницького торговельно-економічного інституту

Державного торговельно-економічного університету

Україна, <https://orcid.org/0000-0002-9236-9424>

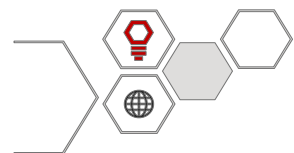
Прийнято: 18.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

Анотація: У статті розкрито розвиток прав людини в українському праві через зміну правового становища особи в різні історичні періоди. Показано, що сучасне розуміння прав і свобод сформувалося не одразу. На ранніх етапах правового розвитку основна увага приділялася підтриманню порядку, захисту майна, відповідальності за шкоду та врегулюванню спорів. Хоча такі норми ще не можна назвати правами людини в сучасному значенні, вони створили перші підстави для подальшого визнання цінності особи в

праві. Звернено увагу на те, що українська правова традиція розвивалася під впливом різних історичних обставин. На неї впливали княжа доба, литовсько-польський період, міське самоврядування, козацька правова культура, національний рух, радянська правова система та європейські підходи до захисту людини. Через це становлення прав людини в Україні мало нерівномірний характер. В окремі періоди права проголошувалися лише частково або залишалися переважно формальними, оскільки їх реальна дія залежала від політичної влади, судової системи та можливостей людини захистити себе. Проаналізовано радянський період, у якому соціальні, трудові й культурні права формально закріплювалися в законодавстві, але політичні свободи та механізми захисту особи були істотно обмежені. Після проголошення незалежності України почав формуватися інший підхід до прав людини. Конституція України закріпила людину, її життя, гідність, свободу, недоторканність і безпеку як найвищі соціальні цінності. Водночас зазначено, що наявність прав у законодавстві не завжди гарантує їх ефективну реалізацію. Підкреслено практичне значення захисту прав людини. Йдеться не лише про конституційні норми чи міжнародні стандарти, а й про доступ до суду, правову допомогу, виконання законів, роботу державних органів і довіру громадян до правових інститутів. Особливої актуальності ці питання набули в умовах повномасштабної війни та воєнного стану. У цей період найбільш гостро постали проблеми захисту права на життя, безпеку, житло, медичну допомогу, освіту, соціальне забезпечення та доступ до правосуддя. Зроблено висновок, що сучасний розвиток прав людини в Україні має поєднувати правове закріплення, міжнародні стандарти та реальні механізми допомоги людині в конкретних життєвих обставинах.

Ключові слова: права людини, свободи людини, українське право, правова держава, воєнний стан, захист прав людини, історичний розвиток, міжнародні стандарти.

Historical development of human rights in Ukrainian law

Remez Alina

higher education student

faculty of economics, management and law

Vinnytsia Institute of Trade and Economics

of State University of Trade and Economics

<https://orcid.org/0009-0002-1460-7252>

Bakhnovska Iryna

Candidate of Law, Associate Professor,

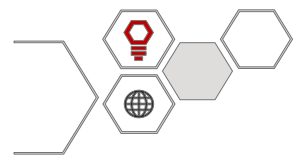
Associate Professor of the Department of Law

Vinnytsia Institute of Trade and Economics

of State University of Trade and Economics

<https://orcid.org/0000-0002-9236-9424>

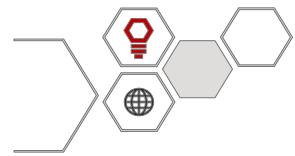
Abstract: The article examines the development of human rights in Ukrainian law through changes in the legal status of the individual during different historical periods. It is shown that the modern understanding of rights and freedoms did not appear immediately. At the early stages of legal development, attention was mainly focused on maintaining social order, protecting property, establishing responsibility for harm and resolving disputes. Although these rules cannot yet be regarded as human rights in the modern sense, they created an initial basis for the later recognition of the value of the individual in law. The article emphasizes that the Ukrainian legal tradition was shaped by various historical circumstances. It was influenced by the princely period, the Lithuanian-Polish era, municipal self-government, Cossack legal culture, the national movement, the Soviet legal system and European approaches to the protection of the individual.

For this reason, the formation of human rights in Ukraine was uneven. In certain periods, rights were proclaimed only partially or remained mostly formal, since their actual implementation depended on political power, the judicial system and the ability of a person to defend oneself. Special attention is paid to the Soviet period, when social, labour and cultural rights were formally fixed in legislation, while political freedoms and mechanisms for protecting the individual were significantly limited. After Ukraine gained independence, a different approach to human rights began to take shape. The Constitution of Ukraine recognized the human being, life, dignity, freedom, inviolability and security as the highest social values. At the same time, the article notes that the existence of rights in legislation does not always guarantee their effective implementation. The article highlights the practical importance of human rights protection. It is not only about constitutional provisions or international standards, but also about access to court, legal aid, enforcement of laws, the work of public authorities and public trust in legal institutions. These issues became especially relevant during the full-scale war and martial law. During this period, the protection of the right to life, security, housing, medical care, education, social support and access to justice became particularly urgent. It is concluded that the current development of human rights in Ukraine should combine legal recognition, international standards and real mechanisms of assistance to individuals in specific life situations.

Keywords: human rights, human freedoms, Ukrainian law, rule-of-law state, martial law, protection of human rights, historical development, international standards.

Постановка проблеми. Права людини в українському праві не можна розглядати тільки як перелік норм у Конституції чи міжнародних актах. На практиці вони проявляються тоді, коли людина звертається по допомогу, захищає житло, відновлює документи, оскаржує рішення органу влади або

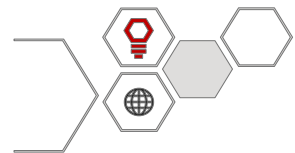

намагається отримати доступ до суду. Для України це питання стало ще гострішим після початку повномасштабної війни, бо правова система одночасно має реагувати на загрози безпеці й не втрачати орієнтир на людину.

Історичний розвиток прав людини в Україні був нерівним. На нього впливали княжа доба, литовсько-польський період, козацька традиція, імперські обмеження, радянська система і вже пізніше — європейські стандарти. Тому сучасне розуміння прав і свобод сформувалося не одномоментно, а через довгий досвід правових змін, політичної залежності, боротьби за національну ідентичність і поступового утвердження гідності людини як правової цінності.

Сьогодні ця тема має не лише історичне, а й практичне значення. Воєнний стан, внутрішнє переміщення, цифровізація державних послуг, соціальна вразливість окремих груп населення показують, що сам факт наявності прав у законі ще не гарантує їх дії. Важливо зрозуміти, як українське право прийшло до сучасної системи прав людини і чому проблема їх реального захисту залишається відкритою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання прав людини розглядається з різних боків. Н. В. Мельник, О. І. Савайда та І. В. Здреник подають історичні етапи становлення прав людини в міжнародно-правовому вимірі, що дає змогу пов'язати український досвід із ширшими європейськими процесами [7]. Н. В. Атаманова та Я. О. Тицька звертають увагу на реалізацію і захист прав у демократичному суспільстві [1]. Д. М. Гонтарук розглядає розвиток прав людини в Україні через поєднання теорії та історії [2]. А. Б. Манасарян аналізує концепцію поколінь прав людини, яка допомагає пояснити поступове розширення змісту прав [6]. Окреме місце займають праці Є. А. Єдаменко та Л. М. Ніколенко, у яких ідеться про захист прав людини під час воєнного стану [3; 8].

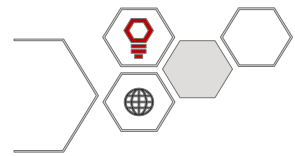

Мета статті. Метою статті є аналіз історичних періодів, у яких змінювалося розуміння прав людини в українському праві, а також визначення проблем їх реалізації, що стали особливо помітними в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо говорити про найдавніші етапи розвитку українського права, то там ще не було прав людини в сучасному значенні. У той час право більше захищало порядок у громаді, майно, родинні та станові відносини. Проте навіть такі норми мали значення, бо вони поступово привчали суспільство до думки, що конфлікт має вирішуватися не лише силою, а через певні правила. Саме з цього починався рух від звичаю до правового захисту особи [5, с. 65].

У Київській Русі важливим правовим джерелом була «Руська правда». Вона не проголошувала свободу чи рівність у сучасному розумінні, але визначала відповідальність за шкоду, захищала власність, передбачала відшкодування за окремі правопорушення. Для того часу це було суттєво, адже людина отримувала хоча б певний правовий механізм захисту від насильства чи майнової втрати. Через такі норми в українській правовій традиції поступово формувалося уявлення про справедливість і відповідальність.

У литовсько-польську добу ситуація стала складнішою, бо українські землі перебували під впливом різних правових систем. Литовські статuti, магдебурзьке право і місцеві звичаї не давали однакових можливостей усім людям, однак розширювали правовий досвід суспільства. Міське самоврядування давало частині мешканців участь у вирішенні місцевих справ. Козацька традиція додала інший важливий елемент — виборність влади, раду, звичку до колективного обговорення. У Конституції Пилипа Орлика 1710 року вже помітні ідеї обмеження влади гетьмана і розподілу

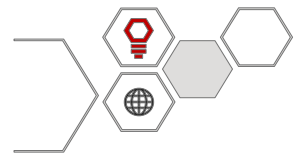
повноважень, хоча вони ще не були системою прав людини в сучасному розумінні [2, с. 48].

У XIX — на початку XX століття права людини в українському контексті часто були пов'язані з національним питанням. Для українців важливими ставали мова, освіта, культура, можливість друкувати тексти рідною мовою і брати участь у громадському житті. Це були не лише культурні вимоги. Вони мали правовий зміст, бо без мови, освіти та представництва людина фактично втрачала можливість повноцінно реалізувати себе в суспільстві [5, с. 68]. Під час Української революції 1917–1921 років ці ідеї отримали політичне оформлення в універсалах Української Центральної Ради.

Радянський період залишив суперечливий досвід. У конституціях і законах декларувалися соціальні права, зокрема право на працю, освіту, відпочинок і соціальне забезпечення. Але ці права існували в межах державної ідеології. Політична свобода, свобода слова, право на об'єднання і можливість відкрито критикувати владу були дуже обмеженими. Тому радянський етап добре показує, що записане право і реальна свобода людини — не одне й те саме [2, с. 48].

Після Другої світової війни значення прав людини вийшло за межі окремих держав. Загальна декларація прав людини 1948 року закріпила підхід, за яким права належать кожній людині через її людську гідність [4]. Для України цей документ важливий не тільки як міжнародний акт, а й як орієнтир для майбутнього конституційного розвитку. Українська правова система поступово включалася в загальний міжнародний простір, де права людини розглядаються як спільний стандарт, а не як внутрішня справа держави [7, с. 52].

Після проголошення незалежності Україна почала будувати власну систему прав і свобод. Конституція України 1996 року стала важливою

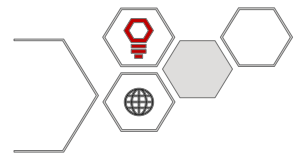

межею, бо в ній людина, її життя, честь, гідність, недоторканність і безпека визначені найвищою соціальною цінністю. Це змінило саму логіку відносин між державою і людиною. Держава вже мала не просто керувати суспільством, а гарантувати права. Водночас реальний захист залежить не від красивого формулювання, а від роботи судів, правової допомоги, виконання рішень і доступності державних послуг [1, с. 6].

Розвиток прав людини також зручно пояснювати через концепцію поколінь прав. Спочатку в центрі були особисті й політичні права: життя, свобода, особиста недоторканність, участь в управлінні державою. Потім більше значення отримали соціальні та економічні права, зокрема праця, освіта, соціальний захист. У сучасних умовах до них додаються питання цифрової безпеки, персональних даних, доступу до електронних сервісів і захисту людини в інформаційному просторі [6, с. 26]. Значення прав людини сьогодні посилюється ще й тим, що вони закріплюються не лише в національному законодавстві, а й у міжнародних актах [11, с. 224].

Після 2014 року, а особливо після 24 лютого 2022 року, проблема прав людини в Україні стала більш конкретною. Питання вже не обмежується загальними гарантіями в законодавстві. Люди потребують евакуації, житла, медичної допомоги, документів, соціальних виплат, доступу до освіти і судового захисту. Воєнний стан справді дозволяє тимчасово обмежувати окремі права, але такі обмеження не можуть бути довільними. Вони мають впливати із закону і бути пов'язаними з потребами оборони та безпеки [10].

У період війни особливо помітно, що правовий захист повинен працювати швидко. Внутрішньо переміщена особа, військовослужбовець, дитина, людина з інвалідністю або мешканець прифронтової території не завжди може чекати довгої бюрократичної процедури. Саме тому питання захисту прав та інтересів людини під час воєнного стану має практичний характер [3, с. 70]. У таких умовах право на життя, безпеку, житло, медичну

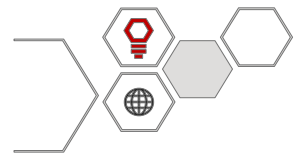
допомогу і доступ до правосуддя стають не абстрактними категоріями, а щоденними потребами.

Національна стратегія у сфері прав людини визначає напрями державної політики, але її цінність залежить від виконання, а не лише від наявності документа [9]. Якщо людина не може отримати консультацію, подати заяву, відновити документи або оскаржити рішення, то право залишається формальним. Саме тому важливими є безоплатна правова допомога, зрозумілі адміністративні процедури, робота судів і доступна інформація.

Воєнний стан також виявив слабкі місця у сфері реалізації прав. Частина людей втратила житло, частина — роботу або доступ до навчання, багато громадян були змушені переїхати в інші регіони. За таких обставин захист прав людини не може обмежуватися лише юридичними формулами. Він має охоплювати соціальну підтримку, відновлення документів, доступ до медицини, освіти, житла і суду. Проблеми захисту прав людини в умовах воєнного стану показують, що навіть розвинене законодавство потребує реальних механізмів виконання [8].

Отже, історичний розвиток прав людини в українському праві можна розуміти як перехід від окремих норм про порядок і відповідальність до ширшої системи гарантій. Цей процес не завершився. Війна, цифровізація, соціальна вразливість і потреби різних груп населення постійно змінюють зміст правового захисту. Для України головним залишається не лише проголошення прав, а їх реальна дія в ситуаціях, з якими люди стикаються щодня.

Висновки. Історичний розвиток прав людини в українському праві був поступовим і нерівномірним. На ранніх етапах право більше захищало порядок, власність і відповідальність за порушення. Пізніше в центрі

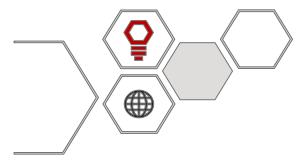
правового регулювання дедалі помітніше ставала людина, її свобода, гідність і можливість захистити себе.

Після проголошення незалежності України важливим кроком стало конституційне закріплення прав і свобод та орієнтація на міжнародні стандарти. Але практика показує, що цього недостатньо. Права мають значення тоді, коли людина може реально звернутися до суду, отримати правову допомогу, соціальну підтримку, медичні чи освітні послуги.

Воєнний стан зробив ці питання ще гострішими. Держава може вводити певні обмеження, але вони мають залишатися законними й обґрунтованими. Подальший розвиток прав людини в Україні повинен бути пов'язаний не тільки з удосконаленням законодавства, а й із тим, щоб правовий захист працював у конкретних життєвих ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Атаманова Н. В., Тицька Я. О. Теоретико-правові аспекти реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в демократичному суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 3–6. URL: https://www.jes.nuoua.od.ua/archive/1_2022/1.pdf
2. Гонтарук Д. М. Розвиток прав людини в Україні: теорія і історія. *Права людини: соціально-економічний, інформаційно-правовий та освітній виміри : матеріали круглого столу*. Київ : КНУТД, 2023. С. 45–50. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/26104/1/PRPSZISPU_2023_%D0%A0045-050.pdf
3. Єдаменко Є. А. Особливості забезпечення захисту прав та інтересів людини в Україні в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 69–71. URL: https://www.lsej.org.ua/6_2023/14.pdf
4. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. База даних

«Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

5. Іванов С. Ю. Історичний розвиток прав і свобод людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 86, ч. 1. С. 64–70. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/download/320044/310632>

6. Манасарян А. Б. «Покоління прав людини» в українському науковому та політичному дискурсах. *Політикус*. 2024. Вип. 3. С. 26–31. URL: https://politicus.od.ua/3_2024/6.pdf

7. Мельник Н. В., Савайда О. І., Здреник І. В. Історичні періоди становлення і розвитку прав людини: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 52–56. URL: https://lsej.org.ua/3_2023/10.pdf

8. Ніколенко Л. М. Захист прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91, ч. 1. С. 207–212. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/343298>

9. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/119/2021>

10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19>

11. Соколова І. О., Балог В. Ю. Значення прав людини у сучасному світі та їх закріплення в міжнародних актах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 224–226. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/51>. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2024/53.pdf